

Branko Reisp

NEZNANI EPITAF JANEZU VAJKARDU VALVASORJU

Ob 300-letnici smrti znamenitega kranjskega polihistorja Janeza Vajkarda Valvasorja je bolj kot sicer aktualno vprašanje o natančnem datumu njegove smrti. Z vso gotovostjo vemo namreč le, da je umrl konec leta 1693. Na tak sklep navajata edina znana uradna dokumenta, nastala neposredno po njegovi smrti, zapuščinska inventarja v Arhivu Republike Slovenije, ki sta datirana, prvi v Krškem 16. januarja 1694 in drugi na Bogenšperku 13. januarja 1694.¹ Drugih ustreznih arhivskih dokazil, posebej tistih, ki bi izpričevali natančen datum smrti, ne poznamo. Matične knjige župnije Leskovec pri Krškem, kamor je po cerkveni ureditvi takrat spadalo mesto Krško, kjer je Janez Vajkard Valvasor domnevno umrl, za leta, ki pridejo v poštev, niso ohranjene. Mesto Krško samo je dobilo svoj vikariat šele leta 1768 in postalo župnija leta 1894. Morebitni vpis datuma smrti v cerkvenih maticah župnije Vače, kamor je spadala grajska kapela v Mediji,² kje je bil Janez Vajkard Valvasor domnevno pokopan, tudi ne pride v poštev, ker knjige za čas, ki nas zanima, ne obstajajo.³

Pomagamo si lahko s sekundarnimi viri, natančneje s podatki, ki jih je zapisal v svojih delih Valvasorjev sodobnik in znanec, saj je celo prispeval latinsko posvetovalno pesem v *Die Ehre deß Hertzogthums Crain*, kronist, zgodovinar in pravnik Janez Gregor Dolničar (Thal-nitscher v. Thalberg), in celo samo z anonimnim člankom, objavljenim več kot 120 let po Valvasorjevi smrti. Delni podatki o kraju in času smrti in mestu pokopa so namreč v treh Dolničarjevih delih, dveh, ki sta ostali v rokopisu, in prvem, ki je bilo tiskano. Leta 1714 je izšlo v Ljubljani pri tiskarju Janezu Juriju Mayrju Dolničarjevo delo *Epitome chronologica*, kakor pove naslov s kratkimi kronološkimi podatki. Latinsko besedilo: *Moritur universali Patriae luctu, clarus Historicus Jo. Weichardus L. B. Valvasorius Labaco oriundus, prospera sui fama relictā, postavlja po zapovrstnosti navedbe Valvasorjevo smrt na konec leta 1693.*⁴ Nekoliko izčrpnější so podatki v leto dni mlajšem rokopisu v okviru nekakšne biobibliografije kranjskih piscev z naslovom *Ectypon bibliothecae publicae Labacensis*. Med besedilom je tudi naslednji stavek: *An/no/ demum 1693. Gurgfeldum, quo aeger advectus fuerat, rebus humanis est ereptus ingenti bonorum luctu, fuit enim vir animi candore summo et humanitatis pleno. Ob strani je še zanimiv pripis: Habet tanti viri mortales exuvias Media, natale solum, eruditae vero mentis immortale depositum in tot historicis voluminibus aeternum vigebit.*⁵ Dolničar torej poroča, da je Valvasor umrl leta 1693 v Krškem, kamor so ga bili pripeljali že bolnega (!), vendar ne navaja niti dneva niti meseca, pač pa pove v naknadno vpisanem pristavku ob strani besedila, da je bil pokopan v Mediji. V naslednjem, nemško pisanem delu, kroniki v zvezi z Ljubljano: *Annales urbis Labacensis* iz leta 1719 pa je Valvasorjeva smrt prvič časovno nekoliko natančneje opredeljena. Iz vpisa: *Ist der berümbte geschicht schreiber J. W. Valvasor in Undter Land zu Gurkhfeld gestorben – 8ber, razberemo, da je umrl v Krškem meseca oktobra.*⁶

Nato daljše časovno obdobje razen gesel v nekaterih enciklopedijah (Christian Gottlieb Jöcher) in omemb v nekaterih znanstvenih spisih (Baltazar Hacquet, Anton Tomaž Linhart) o Valvasorju ni bilo novih prispevkov. Prvi krajši prikaz življenja in dela je bil objavljen anonimno šele po napoleonskih vojnah v dunajskem časopisu *Archiv für Geographie, Historie, Staats- und Kriegskunst* leta 1815.⁷ Pisec navaja kot čas Valvasorjeve smrti mesec september

¹ Arhiv R Slovenije, Zap. inv., fasc. LIV, lit. Z, št. 7/II in 7/II.

² Johann Weichard Valvasor, *Die Ehre deß Hertzogthums Crain*, Laybach-Nürnberg 1689, VIII, str. 830.

³ Prim.: Vodnik po župnijskih arhivih na območju SR Slovenije, Ljubljana 1975, I, str. 210 sl., 217 sl.; II str. 599 sl.

⁴ Janez Gregor Dolničar (Thal-nitscher v. Thalberg), *Epitome chronologica*, Labaci 1714, str. 88.

⁵ Semeniška knjižnica v Ljubljani, Rkp 14, Janez Gregor Dolničar (Thal-nitscher v. Thalberg), *Ectypon bibliothecae publicae Labacensis*, 1715, str. 54.

⁶ Semeniška knjižnica v Ljubljani, Rkp 11, Janez Gregor Dolničar (Thal-nitscher v. Thalberg), *Annales urbis Labacensis*, 1719, fol. 26'.

⁷ Johann Weikard Freyherr v. Valvasor, *Archiv für Geographie, Historie, Staats- und Kriegskunst* (Wien) 6 1815, str. 380 sl.

brez navedbe dneva in vira podatka. Ethbin Heinrich Costa in Peter v. Radics sta kasneje menila, da je bil avtor te kratke Valvasorjeve biografije profesor na ljubljanskem liceju Franz Xaver Johann Richter.⁸

Toda mnenje je treba sprejeti s pomislekom. Res je bil Richter stalen sodelavec omenjene revije in ploden raziskovalec zgodovine naših krajev, vendar je bil leta 1815 ob izidu članka še profesor v Brnu.⁹ Anonimno objavljena kratka Valvasorjeva biografija je nadalje zanimiva še zaradi novega podatka o bolezni, ki naj bi bila vzrok Valvasorjeve smrti, podagre (ali protina) in na koncu diareje. Treba pa je takoj pristaviti, da je podatek brez navedbe kakršnegakoli vira. Če že govorimo o bolezni oziroma počutju Janeza Vajkarda Valvasorja, vzbudi pozornost edino njegova izjava v opisu Cerkniškega jezera, ki ga je poslal Royal Society v London 17. novembra 1687. Prav na koncu opisa pravi, da je še živo vedoželjen, a ga moči nenadejano zapuščajo.¹⁰ Predvsem pa je ta kratki prikaz Valvasorjevega življenja in dela za raziskovalca zanimiv zaradi objave že tu Janezu Gregorju Dolničarju pripisanega epitafa Valvasorju. Ta razen rojstnega kraja in datuma domnevne postavitve epitafa podatkov o datumu smrti spet ne prinaša. Na osnovi navedene objave je bil nato v literaturi kot čas Valvasorjeve smrti mesec september najpogosteje sprejet. Tudi je bil domnevni Dolničarjev epitaf Valvasorju, o čigar izvirnem zapisu ali pravem nagrobniku sicer ni sledu, v literaturi pogosto objavljen.

Brez ustrezne dokumentacije se, kolikor nam je znano, pojavi datum Valvasorjeve smrti 19. september 1693 v domoznanskem spisu višjega carinskega ravnatelja Heinricha Coste, *Reiseerinnerungen aus Krain*, ki je izšel v Ljubljani leta 1848.¹¹ Ta datum je sprva sprejel tudi raziskovalec Valvasorjevega življenja in dela izpred sto let, Peter v. Radics. Navaja ga npr. v predgovoru k drugi izdaji *Die Ehre des Herzogthums Krain* založnika in tiskarja Janeza Krajca v Novem mestu leta 1877.¹² Vendar je v svojih zadnjih delih o Valvasorju Radics ponovno zapisal, da je to le domneva, ki je z viri ni mogoče dokazati, oziroma v izvirnem besedilu: *wie man annimmt . . . was jedoch . . . nicht mehr quellenmäßig zu belegen ist*.¹³ Kljub temu se 19. september kot datum smrti Janeza Vajkarda Valvasorja v številnih objavah in na javnih spomenikih ali spominskih obeležjih navaja do danes.

Vprašanje natančnega datuma smrti Janeza Vajkarda Valvasorja je torej še vedno odprto. Odgovora nanj ne daje niti dozdej neznani na novo odkriti epitaf Valvasorju, vpisan na zadnjem knjigoveškem listu Valvasorjeve izdaje *Theatrum mortis humane tripartitum*, ki je bila v lasti Janeza Gregorja Dolničarja in je z drugimi njegovimi knjigami in rokopisi v današnji Semeniški knjižnici v Ljubljani. Nagrobni napis se v posodobljenem prepisu in prevodu glasi takole:

Epitaphium
authoris huius libri Joannis Weichardi Valvasorii
Carnioli Labacensis, historiographi
patriae eximii

Hunc venerare locum, Weichardus conditur illo;
Qui patriae cecinit maxuma facta virum.
Labacum cunas, praebebat Gurgfelda sepulchrum,
Lugdunum vitae surripuit medium.
Ultra ne quaeras! satis est tibi dicere, lector:
»Tantus vir jacet hic!« Caetera FAMA dabit.

Obiit . . . anno M. DC. XC. III., aetatis . . .

⁸ Ethbin Heinrich Costa, *Die Ehre Krain's*, Mittheilungen des historischen Vereines für Krain (Laibach) 11 1856, str. 50 — Peter Radics, Johann Weikhard Freiherr von Valvasor, Laibach 1910, str. 104, 337.

⁹ Alfons Gspan, Richter Franz Xav. Johann, Slovenski biografski leksikon III, Ljubljana 1960–1971, str. 97.

¹⁰ Branko Reisp, Korespondenca Janeza Vajkarda Valvasorja z Royal Society, Ljubljana 1987, str. 70, 85.

¹¹ Heinrich Costa, *Reiseerinnerungen aus Krain*, Laibach 1848, str. 102.

¹² Peter Radics, Johann Weikhard Freiherr von Valvasor, *Die Ehre des Herzogthums Krain* von Johann Weikhard Freiherrn von Valvasor, I. Bd. Rudolfswerth 1877, str. 7.

¹³ Peter Radics, Johann Weikhard Freih. von Valvasor, Wien 1896, str. 52. — Peter Radics, Johann Weikhard Freiherr von Valvasor, Laibach 1910, str. 247.

Nagrobni napis
avtorja te knjige, Janeza Vajkarda Valvasorja,
Kranjca iz Ljubljane,
odličnega zgodovinarja domovine

Človek, počasti ta kraj, ki Vajkard v njem pokopan je;
Môž domovine je on vélika dela slavil.
Mesto Ljubljana zibel, a krsto mu Krško je dalo,
Ko mu Lyon je moči sredi življenja otel.
Več od tega ne sprašuj, o bralec, dovolj je, če rečem:
»Mož velikan tu leži!« Drugo vse SLAVA pove.
Umrl je . . . leta 1693., v . . . starosti.¹⁴

V nagrobnem napisu manjka, kot rečeno, datum smrti, ki nam še do danes ni znan. Očitno je bil neznan tudi sodobniku, avtorju napisa, ker je zanj pustil prazen prostor. Iz epitafa pa izvemo za doslej neznan biografski podatek, da je bil Valvasor pred smrtjo v Lyonu, kjer je zbolel in prišel domov samo umret. Podatek se presenetljivo sklada z vsebino zgoraj navedene Dolničarjeve biobibliografije kranjskih piscev Ectypon bibliothecae publicae Labacensis, kjer je zapisano, da je Valvasor umrl leta 1693 v Krškem, kamor so ga bili pripeljali že bolnega. Če obnovimo Valvasorjeva mladostna potovanja in kasnejše osebne zveze v tujini, postane bolj razumljivo tudi njegovo zadnje potovanje v Lyon. Potovanja so bila med važnimi temelji v zorenju in razvoju Valvasorjeve osebnosti. Kakor piše sam, je potoval v celem 14 let zapored po Nemčiji, Angliji, Danski, Franciji, Španiji, Italiji in Afriki. Zaradi skromnih navedb v Die Ehre deß Hertzogthums Crain potovanj ni moč natančneje rekonstruirati, več kot iz katerekoli druge dežele pa poroča o svojih potovanjih iz Francije. Tu se

Epitaphium

*Auctorij huius Libri Joj. Weichardi Valvasorij
Carnioli Labacensis, Historiographi
Patriæ Eximij.*

*Hunc venerare locum Weichardus conditus illo
Qui Patria cecinit maxuma facta virum
Labacum cunor, præbet Gurgfelda sepulchri
Lugdunum vita surripuit medium
Vetra ne queras: satis est tibi dicere lector
Tantus Vir jacet hic, cetera fama dabit.
obijt . . . anno cl. lxx. iiii. aet.*

¹⁴ Na epitaf me je opozoril. ga transkribiral in prevedel g. France Baraga, za kar se mu najlepše zahvaljujem.

je tudi najdljše zadrževal, iz česar bi sklepali, da ga je morala ta tedaj najrazvitejša evropska država posebej zanimati. Politična in kulturna premoč Francije v drugi polovici 17. stoletja je močno vplivala na številne evropske vladarje, da so sledili njenemu zgledu. Nič čudnega ni, da je tako vplivna država privlačila tudi radoznale popotnike, kakršen je bil Valvasor.

Okoli leta 1667 je Valvasor obiskal Pariz, leta 1667 se je zadrževal tudi v Lyonu, naslednje leto je bil v kraljevskem francoskem švicarskem pehotnem regimentu, od krajev takrat omenja La Rochelle, leta 1669 je potoval v Afriko, leta 1670 pa je bil zagotovo spet v Franciji, stanoval je v Toulonu in poleti v bližini obiskal več krajev in prirodnih znamenitosti v Massif de la Sainte-Baume, in sicer Saint-Maximin-la-Sainte-Baume, Grotte de la Sainte-Baume, Forêt de la Sainte-Baume in se povzpel na 998 m visoki Saint-Pilon. Potoval je po južni Franciji nedvomno še po drugih krajih Provanse in zunaj nje, zagotovo vemo, da je bil v pokrajini Languedoc v mestu Boccare, nasproti znamenitega Tarascona. Bil je tudi v Toursu ob reki Loiri v pokrajini Touraine. Leta 1670 se je ponovno pojavil v Lyonu, po velikosti drugem francoskem središču in enem najpomembnejših zahodnoevropskih mest nasploh. Tu se je ukvarjal z nekaterimi poskusi. Tudi si je v krajih, ki jih je prepotoval, pridobil določen krog znancev. Eden teh, ki je bil prav iz Lyona, »Monsieur Henry Garbusat«, je znan celo po imenu, ker poroča Valvasor, da mu je poslal v Lyon primerke okamnin s Kranjskega.¹⁵ Da je potoval Valvasor v Francijo, določeneje v Lyon le kratko pred svojo smrtjo, doslej nismo vedeli. Namen potovanja ni jasen, soditi pa bi mogel v sklop Valvasorjevih prizadevanj in interesov, ki so razvidni na primer iz pisma Georga Asheja 28. junija 1691 v London, v katerem poroča o svojem dopisovanju z Janezom Vajkardom Valvasorjem. Iz vsebine izhaja, da se je Valvasor spet posvetil nekaterim naravoslovnim vprašanjem, ki so mu bila že od nekdaj pri srcu.¹⁶ Podatek v tu objavljenem doslej neznanem epitafu nam torej poleg nekaterih drugih redkih vesti nekoliko osvetljuje zadnje obdobje v Valvasorjevem življenju.

Zusammenfassung

DAS UNBEKANNTE EPITAPH AN JOHANN WEICHARD VALVASOR

Branko Reisp

Anlässlich des 300. Todestages von J. W. Valvasor ist die Frage nach dem genauen Datum seines Todes besonders aktuell. Von den Primärquellen sind zwei Nachlassenschaftsinventare erhalten, die mit dem 16. und 13. Januar 1694 datiert sind, und zu dem Schluß verleiten, daß Valvasor Ende 1693 gestorben sei. Andere entsprechende Archivbeweise sind uns nicht bekannt. Man kann sich nur mit Sekundärquellen helfen. Partielle Angaben über Ort und Zeit des Todes sowie über den Beisetzungsort findet man in gedruckten und handschriftlichen Werken von J. G. Dolničar. In *Epitome chronologica* aus dem Jahre 1714 setzt er den Tod Valvasors ans Ende des Jahres 1693, in *Ectypon bibliothecae publicae Labacensis* aus dem Jahre 1715 berichtet er, Valvasor sei im Jahre 1693 in Krško (Gurkfeld) gestorben, wohin er bereits krank überführt wurde, und in *Medija beigesetzt*, den *Annales urbis Labacensis* aus dem Jahre 1719 kann man entnehmen, daß er in Krško im Monat Oktober gestorben sei. Darauf verfügen wir über keine Angaben bis zu einem anonym veröffentlichten kurzen Artikel in der Zeitschrift *Archiv für Geographie, Historie, Staats- und Kriegskunst* im Jahre 1815. Hier gibt der Verfasser den Monat September als Zeit des Todes von Valvasor an, ohne Angabe von Tag und Quelle. Diese kurze Biographie ist auch wegen der Angabe über Valvasors Krankheit als angebliche Todesursache interessant und wegen der Veröffentlichung des Dolničar zugeschriebenen Epitaphs an Valvasor. Ohne entsprechende Dokumentation erscheint als Todestag der 19. September 1693 in der Schrift »Reiseerinnerungen aus Krain« von H. Costa aus dem Jahre 1848. Das Datum ist also mit Quellen nicht zu belegen. Die Antwort auf diese Frage gibt nicht einmal das hier veröffentlichte, bisher unbekannte Epitaph, eingetragen in Valvasors *Edition Theatrum mortis humanae tripartitum*, die in Besitz Dolničars war und sich heute in der Bibliothek des Priesterseminars in Ljubljana befindet. Hier stoßen wir auf die bisher unbekannte biographische Angabe, Valvasor habe sich vor seinem Tode in Lyon aufgehalten, sei dort erkrankt und darauf in seiner Heimat gestorben.

¹⁵ Podrobneje o potovanjih v Francijo in dokumentaciji zanje gl.: Branko Reisp, Kranjski polihistor Janez Vajkad Valvasor, Ljubljana 1983, str. 83 sl., 298 sl.

¹⁶ Branko Reisp, Korespondenca Janeza Vajkarda Valvasorja z Royal Society, Ljubljana 1987, str. 103 sl., 112 sl.